Tophane I. Mahmut Çeşmesi

Can Binan [1]
Cengiz Can [2]
Ayten Erdem [3]

Giriş

Tophane Meydan Çeşmesi, I. Mahmut Meydan Çeşmesi, Tophane I. Mahmut Çeşmesi gibi isimlerle de anılan Tophane Çeşmesi, günümüzde Istanbul'un yeterince kullanılmayan, çağdaş kentin ve kentlinin estetik ve tarihsel değerinden yeterince yararlanamadığı Osmanlı su mimarlığının önemli bir anıtıdır.

Su mimarisini oluşturan yapı türleri su yollan, kemerler, bentler. maksemler, su terazileri, çeşmeler ve sebiller gibi örneklerdir. Bu eserler birbirine bağlı gelişmiş bir organizasyon ağının ürünüdür. Bu kapsamlı ve yüksek maliyetli yatırımın topluma kendini gösterebileceği, bir anlamda kendini ifade edebildiği yer suyun kullanıcıya sunulduğu çeşme ve sebil yapılarıdır. İşte bu nedenle, çeşmeler aslında su ihtiyacının karşılanması işlevini sadece bir muslukla yerine getirebilecek olmalarına rağmen, birer sanat eseri niteliğinde özenle tasarlanmış ve inşa edilmişlerdir. Çeşme kelimesinin anlamı da bu yaklaşımı yansıtır, farsça "çeşm"="göz" kelimesinden türemiştir. Çeşmeler suyu temin eden altyapı tesislerinin gözüdür. Çeşme mimarisine ayrı bir özen gösterilmesindeki bir başka etken suya, başka kültürlerde olduğu gibi islam kültüründe de büyük önem verilmesidir. Çeşmeler; devrinin sanat anlayışını yansıtan bezeme programları ile Osmanlı kentinin heykelleri niteliğini kazanmıştır. Yapım tarihleri kitabeleri ile belgelenmiş olan çeşmeler bu açıdan da Osmanlı mimarlığında gelişen üslup özelliklerinin araştırılmasında önde gelen kaynaklardır. Ayrıca kentin yerleşim alanlarının gelişme sürecinde ilk yapılan yapılardan olmaları nedeniyle kent tarihinin çözümlenmesinde de önemli bir kaynak olarak işlev görürler.

Osmanlı dönemi İstanbul çeşmeleri biçim ve özelliklerine göre, sütun şeklinde çeşme, cephe çeşmesi, köşe çeşmesi, ikiz çeşme, üçüz çeşme, hazneli çeşme, namazgahlı çeşme, ayrılık çeşmesi, çatal çeşme, çukur çeşme, meydan çeşmesi gibi tanımlamalarla sınıflandırılabilir. Kimi kez başka yapılarla birlikte bulunurlar, bir külliye, cami, medrese, mektep, han, türbe, ev, sebil veya başka bir yapının çeşmeleri olurlar. İstanbul çeşitli dönemlerde inşa edilmiş bu tür zengin örneklere sahiptir.

Tophane Çeşmesi'nin de dahil olduğu ve 18. yüzyılda Istanbul'a yeni bir görüntü kazandıran Meydan Çeşmeleri" çeşme örneklerinin en gelişmiş biçimidir. Lale Devri'nin başlattığı İstanbul için yeni bir kentsel tasarım düşüncesinin örneğidir.

Tophane Çeşmesi'nin Konumu

Tophane semtinde Kılıç Ali Paşa Camii'nin kuzeyinde, Necatibey ve Tophane Iskelesi Caddeleri'nin birleştiği yerde üçgen biçimindeki alan içindedir Ölçüleri, geniş saçakları. Devrinin sanat anlayışını yansıtan yüklü bezeme programı ve belgesel kitabeleri ile İstanbul'un tanınmış anıtsal meydan çeşmelerinden biridir. Tophane Çeşmesi dört kenarı birbirine eşit kare planlı bir tasarımdır ve yanında bulunduğu Mimar Sinan tasarımı Kılıç Ali Paşa Camii ile görsel algılamada parelel izlenimi verecek kadar dar bir açı yapacak biçimde konumlanmıştır

Tophane Çeşmesi Çevresinin Fiziksel ve Tarihsel Gelişimi

Tophane semti İstanbul'un fethinden önce Galata surlarının hemen dışında, ikamet edilmeyen kırlık ve bahçelik bir yerdir. Bizans döneminde bu semtin adının "Metopon" olduğu kabul edilir, kimi yazarlar bölgenin güzel görünümlerinden dolayı Gümüş Şehir anlamında "Argyropolis" olarak anıldığını bildirir.[4] Yine Bizans dönemında bu çevrede Apollon Mabedi[5]ve daha sonra Osmanlı döneminde inşa edilecek olan kışlaların yerinde St.Irene veya "Hadrien ve Natalic Kilisesi" yer almaktadır.

Tophane semti Osmanlı döneminde inşa edilen top dökümhanesi, topçular ve kumbaracılar kışlaları gibi askeri tesislerin çevreyi canlandırması sonrasında oturulan bir bölge oldu. Sahil boyunca dizilen evler, yamaç yerleşimleri, çarşı ve pazar yerleri askeri yaşamla ilişkili olarak gelişti. Tophane yerleşimi Osmanlı döneminin çeşitli tarihlerdeki tanıkları tarafından Türk yerleşmesi olarak belirtildi. İncicyan, Tophane semtinin tamamen Türklerle meskün Olduğunu yazar.[6] 1920'li yılların haritaları Tophane yamaçlarındaki yerleşim alanlarını Türk Mahallesi olarak gösterir.

Fatih Sultan Mehmet tarafından Tophane'de yaptırılan ilk bina semte adını da veren Tophane binasıdır. II, Beyazıt (1481-1512) döneminde yanına bir kışla binası yaptırılmış, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) mevcut yapıların yerine yenilerini inşa ettirmiş ancak bu yapılar da l7l9'da yanmıştır. İki kubbeli olan top dökümhanesi Cihangir Tepesi'nin altında, etrafı duvarla çevrilmişti. 1745 yılında topçubaşı ve mimar Mustafa Ağa'nın nezaretinde Tophane Meydanı denize kazıklar çakılıp doldurularak 50 zira kadar (38-45 metre) genişletildi. III. Mustafa (1757-1774) döneminde bölge tekrar ele alınarak kışlalar ve bir mescit yaptırıldı.

Tophane Meydanı'nın anıtsal yapısı Kılıç Alı Paşa Külliyesi 1580 yılında Kaptanı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Cami ve deniz tarafındaki türbe geniş bir alanı çevreleyen bir avlu duvarı içindedir. Daha önce bu duvar bir dikdörtgen biçimi oluştururken 1956-1957'de Tophane Meydanı tarafındaki cephesi açılı biçimde türbeye doğru geri alınmıştır. Kuzey tarafındaki duvar da geri çekilmiştir. III. Selim (hd. 1789-1807) tarafından yürütülen yenileşme hareketleri çerçevesinde Tophane'de yeni düzenlemeler yapılmış, talim ve manevralar için meydanın sahil tarafında bulunan bronz toplar kaldırılmış, ağaçlar kesilmiş ve genişleyen meydan askerler için bir talimgah olmuştur. Kara tarafindaki topçu kışlalarının yanı sıra deniz tarafına Top Arabacıları Kışlası inşa edilmiştir. 1790'larda Istanbul'da bulunan Olivier, Tophane Meydanı'nın bir tarafında üç sıra halinde kışlaların yapılmakta olduğunu bildirir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeden de Top Arabacıları Kışlası'nın 1793'de Bina Emini Mustafa Bey tarafından genişletilmesi sırasında bazı ev ve dükkanların kamulaştırıldığı öğrenilmektedir.[7] İncicyan, Tophane Çeşmesi önündeki meydanda daha önce sık çınar ağaçları olduğunu ve ağaçların altında harp ganimeti olan birçok topun dizili bulunduğunu, bayramın ikinci günü kalabalık bir ekabir kafilesinin buraya eğlenmeye geldiğini, 1792 ve 1793 senelerinde de topların kaldırıldığını ve meydanın bir kısmının Nizam-ı-Cedid askerlerinin talimine tahsis

edildiğini, civardaki evlerin yıktırılarak kışla yapıldığını, dükkanların da Galata surları yanına nakledildiğini yazar.[8]
Firuzağa yangını olarak bilinen 1 Mart 1823 günü meydana gelen ve 17 saat devam eden yangında III. Selim yapılarından Topçu Kışlası ve Top Arabacıları Kışlası ve dökümhanenin bir kısmı, Arabacılar Kışlası Camisi'nin ise tamamı yanmıştır Yangın sonrası hiç vakit kaybetmeden Topçu ve Top Arabacıları Kışlaları'nın tekrar inşaatına ve dökümhanenin de onarımına başlanmış ve bir yıl içinde bitirilmiştir. Arabacılar Kışlası Camisi yandığından ihtiyacın karşılanması için Nusretiye Camisi inşa ettirilmiş ve 1825'de tamamlanmıştır.
Tophane Kasrı veya Nusretiye Kasrı olarak bilinen yapı Abdülmecid'in Tophane askeri tesislerini ziyaretinde kullanılmak amacı ile Tophane Müşiri Halil Paşa tarafından 1852 yılında İngiliz mimar William James Smith'e yaptırılmıştır. Günümüzde Mimar Sinan Üniversitesi tarafından misafirhane olarak kullanılmaktadır.
Tophane Meydanı'nı kentin önemli ve canlı bir noktası yapan kentsel işlev, askeri kullanımının yanında Beyoğlu'nun deniz ulaşımı bağlantısını sağlayan liman kullanımıydı. Beyoğlu'nda bulunan elçilik mensupları özellikle Galata Rıhtımı'nın 1894'te yapılmasından önce buradaki iskeleleri kullandılar. Elçiler Topkapı Sarayı'na gidiş ve dönüşleri için yüzyıllarca bu limanı kullandılar. Yaz aylarında Boğaziçi'ndeki yalılarına taşınan yabancı ve Levanten aileleri eşyalarını burada teknelere yükler ve dönüşte de yine burayı kullanırlardı. İskeleden çıktıktan sonra Beyoğlu'na gitmek için Tophane Çeşmesi'nin yakınında seyisleri ve atları bulunurdu.

Foto 1: Tophane Çeşmesi ve Çevresi, 1868

Foto 2: Salıpazarı yönünden Tophane Çeşmesi, 1868

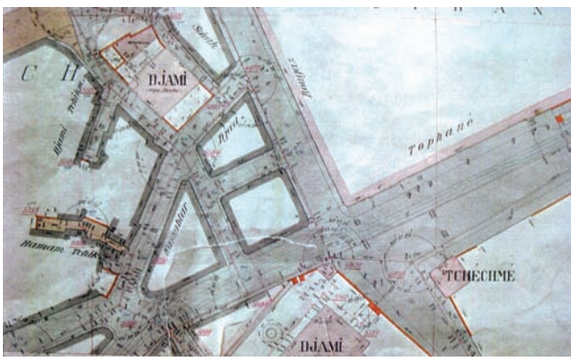

Foto 3a: 1914 yılında Tophane Çeşmesi ve çevresi

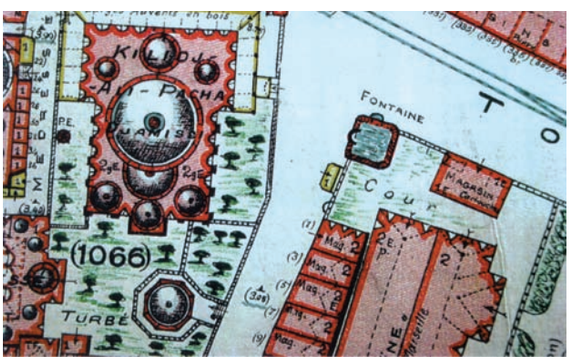

Foto 3b: 1927 tarihli Pervitich sigorta haritasında Tophane Çeşmesi ve çevresi

Tophane Çeşmesi'nin de görüntüye girdiği ulaşılan ilk fotoğraflardan biri İstanbul Fransız Kültür Merkezi tarafından yayınlanan Images d'Empire Aux Origines de la Photographie en Turquie Türkiye'de Fotoğrafın Öncüleri, kitabında yer almıştır. (Foto 1)
Sanatçısı ve çekim tarihi bilinmeyen bu fotoğraf için yayınlandığı kitapta 1865 yılı verilmiştir. Çeşme daha sonraki tarihli fotoğraf ve haritalarda görüleceği biçimde henüz askeri alan içine alınmamıştır. Çeşmenin çevresini salıpazarı yönünden gösteren ikinci belgesel fotoğraf 1868 tarihlidir Tophane Çeşmesi, Kılıç Ali Paşa Camisi ve kışla yapıları arasında teras çatısı ile görülmektedir.[9] (Foto 2)
Tophane Çeşmesi'nin konu edinen bir grup belgesel fotoğraf da Yıldız Albümlerinden alınmıştır. 19 yüzyılın son çeyreğini belgeleyen bu fotoğrafiarda teras çatı üzerindeki kargir babaların arasındaki korkuluklar metaldir. Çeşme yalakları yoktur ve yapı çevresindeki zemin bir miktar yükselmiştir.
1914 tarihli haritalar çeşmenin yakın çevresini gösterir. Bu yıllarda kışla binalarının arazisini çevreleyen parmaklıklar çeşmenin kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerini de askeri alan içinde tutmaktadır, kuzeybatı ve güneybatı cepheleri ise halkın kullanımına açıktır. Çeşmenin bu kullanım biçimi 1927 tarihli 1/1000 ölçekli Pervitich haritalarında da görülmektedir (Foto 3a, 3b)
Tophane Çeşmesi'nin bir grup fotoğrafi da İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi'nde bulunmaktadır. bu fotoğraflar 1940 yılında bir cephe temizliği sırasında çekilmiştir (Foto 4)
1956-1957'de Menderes dönemi imar faaliyetleri kapsamında Tophane-Salıpazarı yolu yapımı sırasında Tophane'deki askeri yapılardan o güne ulaşabilenler de yıktırılmış, sadece set üstünde bulunan iki Dökümhane Binası ve bunların yanında kalıphane olarak kullanıldığı sanılan bir yapı kalmıştır.

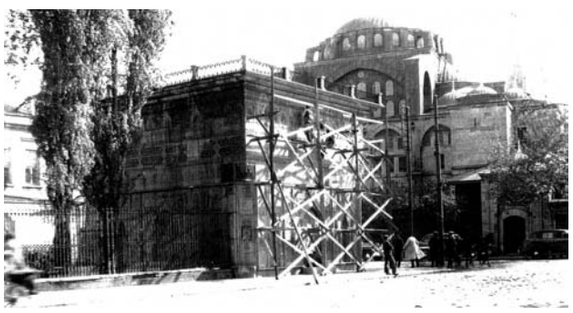

Foto 4: 1940 yılında kuzey köşesinden Tophane Çeşmesi (Encümen Arşivi, 3228)

Foto 5: 18. yüzyıl sonlarına ait bir gravür, Jean Baptiste Hilair

Foto 6: Tophane Çeşmesi Melling gravürü, 1784-1802)

Gravür ve Çizili Belgelerde Tophane Çeşmesi

Tophane Çeşmesi Istanbul'u ziyaret eden gezginler tarafından öncelikle söz edilen ve sanatçılar tarafından gravürlerde yer verilen yapılardan biri olmuştur. Deniz yoluyla gelenlerin karaya ayak bastıklarında onları karşılayan ilk çeşme olmuştur. Bunun yanında gezgin ve sanatçıların bir çoğunun İstanbul'a gelmeden önce çeşme hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. İncelenen seyahatnamelerin tamamına yakınında Tophane Çeşmesi ile ilgili anlatım ve yorumlara yer verildiği görülmektedir[10]. Sanatçılar Tophane Çeşmesi'ni Tophaneyi ve çevresini gösteren panoramik görüntüler içinde veya tek başına resimlemişlerdir. Görsel belgelerin çoğu III. Selim ve sonrasına ait dönemleri belgeler.

Jean-Baptiste Hilair'in tasviri çeşmenin bilinen en erken tarihli gravürüdür (1784-1792)[11] (Foto 5)

Çeşmenin 18. yüzyıl sonunu belgeleyen en tanınmış ve belge olma açısından güvenilir gravürü Antoine Ignace Melling tarafından 1798 yılında hazırlanmış ve 1819 yılında Paris'te yayınlanan Voyage Pittoresque de constanıinople et des Rives du Bosphore kitabında yer almıştır. Günümüzde Melling tarafından hazırlanmış üç çizimde Tophane Çeşmesi yer alır. Bunlardan ikisi albümde yayınlanan Vue de la Place et des Casernes de Top-Hane" ve "Vue de la Fontaine de Top-hane" resimleridir. (Foto 6)

Üçüncüsü ise Melling'in gravürün ön hazırlığı amacıyla çizdiği bir perspektiv eskizidir ve 1991 yılında yayınlanan bir araştırma ile tanıtılmıştır[12].

Bu gravür çeşmenin üst örtüsünün değişmesinden önceki özgün mimarisini belgeleyen bilinen en ayrıntılı ve güvenilir belge olduğundan 1956 yılında Fatin Uluengin tarafından hazırlanan restitüsyon çizimlerinde de kaynak olarak kullanılmıştır'[13]. Gravürde çeşmenin mimari özellikleri ve bezeme programı, yatay ve düşey çizgilerin oranları olabildiğince ayrıntılı ve gerçekçi bir biçimde verilmiştir. Geniş ahşap saçağı ve saçak altı bezeme detaylan gerçekten de bir restitüsyona elverecek ayrıntıları ile gösterilmiştir. Beyaz zemin üzerine siyah tonlarla çizilmiş gravürde renk ayrımı yapma imkanı olmasa bile ton farklanndan saçak altının boyalarla, cephelerin ise yaldızlarla canlandırıldığı anlaşılmaktadır'.[14] Melling'in Perspektif eskizi çizimi sadece çeşmeyi konu edinmektedir, çevre gösterilmemiştir ve çizim bitirilmemiştir, Sanatçının bu eskizi gravürünün tasarımı için bir etüd olarak hazırladığı anlaşılmaktadır. Eskiz, gravürde görülenle aynı bakış açısından çizilmiştir.

Ingiliz ressam William Henry Bartlett, Julia Pardoe'nin 1838 yılında Londra'da yayınlanan kitabı The Beauties of the Bosphorus'un gravürlerini hazırlamak üzere 1835 yılında Istanbul'a gelmiştir.[15] Bu gravürü batı yönünden bakış açısıyla çizmiş ve arka fonda Nusretiye Camisi'ni betimlemiştir. Bu gravür Hint etkisi taşıyan kemerleri ve fantastik saçak biçimlenişi dışında cephe mimarisi ve şematik olarak verilen bezeme programı gerçeğe uygun biçimde gösterilmiştir. (Foto 7)

Thomas Allomun 1834-1836 yılları arasında Istanbul'dan başlayarak Anadolu, Suriye ve Filistin'i gezdiği ve buralarda resimler yaptığı bilinmektedir.[16] Bu gravürde çeşmenin batı cephesini tam olarak, kuzey cephesini ise dar bir açıyla görecek biçimde çizmiştir. Üst örtüde artık kubbe ve geniş saçaklar görülmez, bunların yerinde üç sıralı taşkın taş profiller üstünde 1956 yılına kadar gelecek olan teras çatı vardır. (Foto 8)

1837-1858 yılları arasında Istanbul'da çalışan Isviçreli mimar Gaspare Fossati'nin Ticino Devlet Arşivi'nde bulunan henüz yayınlanmamış bir Tophane Çeşmesi perspektiv eskizi vardır Fossati bu eskizde, çeşmenin kargir, üç sıralı saçağını göstermiş, ancak teras çatı üzerindeki korkuluklan göstermemiştir, Ticino arşivinde bulunan Tophane Çeşmesi eskizi tarihsizdir. (Foto 9)

Tophane Çeşmesi, Taksim Suyu Tesisleri'ne bağlıdır ve bu büyük projenin gerçekleştirilmesi kapsamında inşa edilmiştir. 18. yüzyılda Haliç'in kuzey bölgesinde yerleşim alanlarının gelişmesi ve nüfusun artması sonucu su yetersizliği önemli bir sorun haline dönüşmüştü. Proje I. Mahmud döneminde gerçekleştirildi.[17] İsale hattı 1731 yılında tamamlandı.

Taksim Suyu Tesisleri 'nin I. Mahmud döneminde gerçekleştirilen yatırımları tesislerin ilk etabıdır. Tophane Çeşmesi, Azapkapı'da Saliha Sultan Sebili ve Çeşmesi, Kabataş'ta Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, Galata Kulesi yanında Bereketzade Çeşmesi bu aşamada yapılan çeşmeler arasındadır. Tophane Çeşmesi'ni besleyen su, Taksim Maksemi'nden çıkarak Sıraselviler'de kilise kapısı yanındaki bir su terazisine, oradan da Sirkeli Mescit ve Firuzağa Camisi maslaklarına uğrarnakta, Cihangir ve Tophane

semtlerindeki muhtelif tesislere tayin olunan suları dağıttıktan sonra Tophane Çeşmesi'nin haznesine bir kol vermekte idi Çeşmeye ilk yapımında tayin edilen su miktarı sekiz masura, günümüz ölçüleri ile günde 52 metreküp idi.

Tophane Çeşmesi'nin Yapımı ile İlgili Bilgiler

Osmanlı arşivlerinde Tophane Çeşmesi'nin yapımı, bakımı ve kullanımı gibi konularla ilgili belgeler henüz yeterince araştırılmamış ve yayınlanmamıştır. Bu tür belgelerden Tophane Çeşmesi ile ilgili olan ve Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde E:9523 no ile kayıtlı bulunan iki dökümandan Zarif Ongun 1939 tarihli yayınında söz etmektedir.[18]

Zarif Ongun'un konu ettiği Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde E:9523 no ile kayıtlı bulunan iki belgeden birincisi 1-1. 1144 (M. 1731) tarihlidir ve Valide sultana verilen bir mülknamedir, Bu belge su yollarının tamir, termim ve hademelerinin maaş masrafları ve çeşmelerin tamirleri ile saireye lazım olan parayı temin maksadile Mihaliç ve tevabil kariyelerinden alınmakta olan muhtelif rusumların hasihumayundan çıkarılarak Valide Sultan'a temlik edildiğini bildiriyor.

İkinci belge ise 11 Şaban 1145 (M. 27.Ocak. 1733) tarihli bir hüccettir[19]. Bu döküman çeşmenin hangi koşullarla yapıldığını ve kaça mal Olduğunu göstermektedir.

Bu belgelerden, Zarif Ongun'un değerlendirmeleri de dikkate alınarak, şu bilgilere ulaşılmaktadır:

• III. Ahmed Tophane'ye dört saat mesafede olan Bahçeköy'de su buldurup, yollarını kazdırmış, makseminin temelini atmış ve bu işe 1463 kese akçe sarfetmiştir.

• Tophane ve çevresinde su bulunmamasını dikkate alan I. Mahmud selefinin buldurduğu sudan yararlanmıştır.

• Su Nazır Mustafa Tophane'ye ve Fındıklı'ya suyu getirmeyi taahhüd etmiş ve bu işi gerçekleştirmiştir.

• Tophane'de güzel desenli sekiz musluklu çeşme I. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Bu civardaki çeşmelerin çoğu da o devirde inşa olunmuştur.

Çeşmelere su verileceği gün merasim yapılmış ve padişah ilk defa kendi eliyle Taksim'den suyu salmıştır.

• I. Mahmud validesine ihda eylediği makserne ve çeşmelerin masraflarına karşılık Mihaliç kazası ile bu kazaya bağlı yerlerden kendi adına alınmakta olan vergileri bir temlikname ile annesine bırakmıştır.

• I. Mahmud Tophane Çeşmesi'nin inşaası işinde kendisini temsil için Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'yı vekil tayin etmiştir.

• Çeşmeyi bina emini tayin edilen gümrük emini ve bina işlerinden anlayan Ahmed Ağa yapmıştır.

• Çeşmenin yapılacağı yerde bulunan dükkanlar yıktırılmış, böylece meydan açılmış, dükkan sahiplerine de başka yerlerde yeniden dükkanlar yaptırılmıştır.

• Tophane içine dört tane yedek su haznesi yapılmıştır.

• Bu işlerle, malzeme masrafı, usta, nakkaş, ameleye 76000 kuruş 84 akçe sarfol unmuştur.

• Çeşmeyi yapan Ahmed Ağa'nın ibrası sadrazamın sarayında yapılmıştır.

Yukarıda söz edilen belgelerde adı geçmemesine rağmen bazı araştırmacılar Tophane Çeşmesi'nin duvarlar, kaplamalar ve çatısının devrin hassa başmimarı Mehmed Ağa'nın nezaretinde inşa edildiği bilinmektedir. Ancak yapımına doğrudan katkısı olduğu bilinen eserler arasında Tophane Çeşmesi yer almaz. Tophane Çeşmesi ile ilgili hüccette çeşmenin yapımında emeği geçenler arasında Mehmed Ağa'dan hiç söz edilmemektedir.

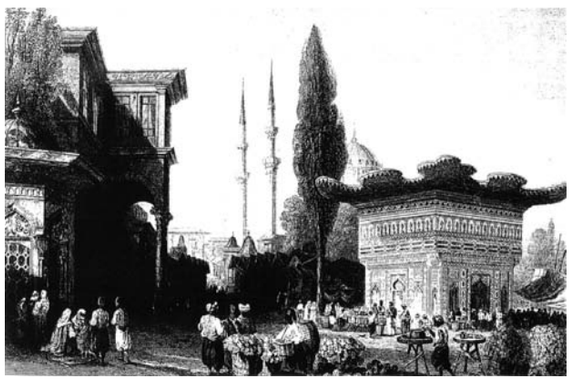

Foto 7: Tophane Çeşmesi, Willam Henry Barlett Gravürü

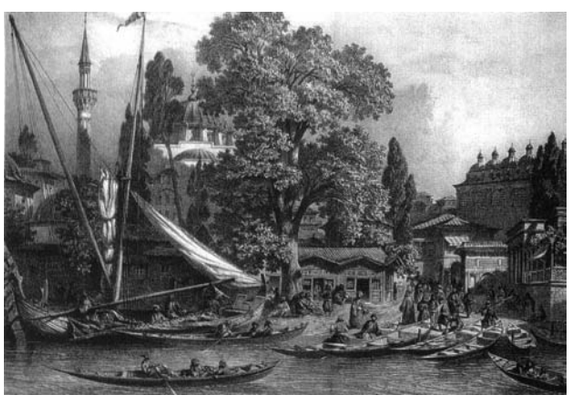

Foto 8: 19. yüzyıl ikinci yarısı Tophane (Flandin Gravürü)

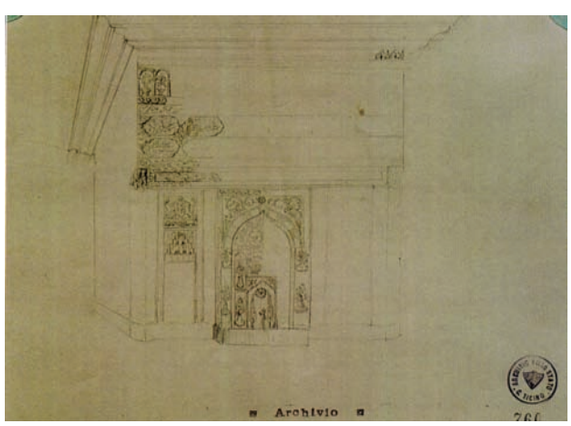

Foto 9: Gaspare Fossati'nin Tophane Çeşmesi eskizi (Cengiz Can Arşivi)

Kitabeler ve Sanatçıları

Tophane Çeşmesi'nde üç tarih kitabesi vardır. Bunlardan birincisi gövdenin üst kısmında dört cephede devam eder, ikincisi yapının dört köşe pahında, üçüncüsü ise her cephede ikişer adet olan nişler üzerinde yer alır.

Çeşme cephelerienin üst kısmında bulunan tarih kitabesi

Çeşme gövdesinin üst kısmında saçak altında dört cepheyi çepeçevre dolaşan ve her cepheye beşer mısralık ikişer satır gelecek şekilde düzenlenmiş toplam kırk mısradan oluşan bir tarih kitabesi vardır. Ceil sülüsle yazılmıştır, Kaside, H. 1314 (M.l899) yılında Mehmed Raif Efendi tarafından yayınlanmıştır.[21] Tophane Çeşmesi kitabelerini 1958'de yayınlayan Naci Yüngül, Mehmed Raif Efendi'nin bu yayınında bazı yanlışlıklar olduğunu, bir çok mısranın yerlerinin değiştiğini ve yapım tarihini veren yılın yanlış olarak

Tophane Çeşmesi ve Kılıç Ali Paşa Camii (Choiseuil Gouffier

1135 şeklinde verildiğini belirtmektedir' Affan Egemenli ise kitabe metinlerini yayınlarken Naci Yüngül'ün çalışmasını kullanmıştır.[22]
Birinci kitabenin yazarı Nahifi Süleyman Efendi'dir. Zarif Ongun 1939 tarihli yayınında kitabenin altında yazılı bulunan kitabe hattatının adının Mustafa İzzet Efendi olduğunu yazmış olmasına rağmen Yüngül 1959 tarihli yayınında bunun yanlış olduğunu yazmaktadır.[23]
Kaside'nin son mısranın ebced hesabından 1145 tarihi bulunuyor. Bu Miladi 1732 yılıdır ve çeşmenin yapım tarihini gösterir.

Köşe pahları üzerinde tarih kitabesi

Tophane Çeşmesi'nin ikinci tarih kitabesi köşe pahları üzerinde dörder mısralık birer kıta halinde yazılmıştır. Şair Rahmi Mustafa Efendi tarafından yazılmış onaltı mısralık bir tarih kasidesidir. (1145 h 1732 miladi)

Hücreler üstünde tarih kitabesi

Tophane Çeşmesi'nin üçüncü kitabesi her cephede ikişer adet bulunan hücreler üzerine birer beyt halinde düzenlenmiş olan ve ikinci kitabeye göre daha küçük bir talik ile yazılmış onaltı mısralık bir tarih kasidesidir. Kasidenin nazımı Hanif İbrahim Efendi'dir.[24]

Mimari özellikleri

Plan özellikleri

Köşeleri pahlanmış kare planlı bir meydan çeşmesidir. Cephe yüksekliğinin 3/5 sonra plan şeması yaklaşık olarak 910/ 910 cm. ebadında bir kareye dönüşmektedir. Yapı yüzlerinin her birinde ortada dikdörtgen planlı, yanlarda ise yarım onikigen planlı üç niş mevcuttur. Ayna taşının yer aldığı 21 cm. derinliğindeki orta nişin önündeki yalak çeşme dış konturundan 51 cm. daha öndedir. Pahlı köşelerde olması gereken çeşme yalakları günümüzde mevcut değildir.[25]

Cephe özellikleri

Çeşmenin mermerle kaplanmış bütün cepheleri meyve kaseli ve çiçek demetli tezyinat ile tarih kasideleri dışında birbirlerine simetriktir. Ayrıca her cephede de düşey eksene göre bir simetri söz konusudur. Çeşmenin kübik kütlesi zeminden itibaren 475 cm yüksekliğe kadar pahlanmış olan köşelerle yumuşatılmıştır. Bu seviyeye varmadan önce pahlı köşelerin üzerinde oluşturulan 104 cm yüksekliğindeki altı sıralı stalaktit düzeni ile tekrar kübik kütleye geçilmiştir. Her cephe yatayda birbirlerinden farklı yükseklikte olan altı kuşaktan oluşmaktadır.
Zeminin hemen üstünde yer alan bezemesiz birinci kuşak yalak üst seviyesinde oluşturulan, ancak pahlı yüzeylerde devam etmeyen 10 cm, genişliğindeki bir silme ile sona ermektedir.
Pahlı yüzeyler dışında ikinci kuşak düşey olarak profilli silmelerle çevrelenen yedi panodan ibarettir. Bu kuşak üzerindeki silme ile birlikte 345 cm yüksekliğindedir. Kuşağı oluşturan her panonun üst silmesinin altında seyrek olarak serpiştirilmiş dairelerden oluşan bir bordür mevcuttur. Ortadaki geniş pano sivri kemerli çeşme nişini de içermektedir. Bu panonun üst ve yan kenarlan kıvrımlı dal motıtli bir bordür ile çevrelenmiştir. Bordür ile sivri kemerin dış konturu arasındaki alanda girift bir bitkisel tezyinat, bordür ile niş kenarları arasındaki alanda ise sehpa üzerine oturan çiçek buketli vazolar bulunmaktadır. Çiçek demetleri ve bitkisel tezyinat her cephede farklıdır. Fazla derin olmayan çeşme nişi kemer üzengisi seviyesinde bulunan rumi motifi bordür ile hemen altında yer alan stalaktit sırası nedeniyle iki parçaya ayrılmıştır. Bu bordürün üzerindeki sivri kemerin sınırladığı alınlık girift bir rumi tezyinat ile bezenmiştir. Cadde ve rıhtım cephelerinde birbirleriyle aynı olan alınlık ve bordür tezyinatı diğer iki cephede farklıdır. Stalaktit sırasının altında bulunan, yanlardan ve alttan bir bordür ile çevrelenmiş olan ayıla taşlı alanın düzenlemesi ve bezemeleri de her cephede farklıdır. Rıhtım ve cadde cephelerinde bu alan her biri iki çerçeveli üç düşey bölümden ibarettir. Ortadaki bölümün altında yer alan ayna taşının iki yanında uçları ortadaki bir rozete doğru kıvrılmış selvi motifleri, selvilerin üstünde ise kaş kemer biçimindeki bir kontur ile sınırlanmış bezemeli kısım bulunmaktadır. Deniz cephesinde, ayna taşının üstündeki çerçeveye biri çerçeve genişliğinde olan içiçe geçmiş iki daire yerleştirilerek iki daire arasındaki bölüm bezenmiştir. Cadde cephesinde ise bu çerçeveye palmetli akroter motifi yerleştirilmiştir. Yukanda belirtilen her iki cephede de yan bölümler bazen vazolu, bazen saksılı, bazen sehpalı, bazen sehpasız olan ikişerli çiçek buketleri ile bezenmiştir. Nusretiye cephesinde, selvilerle bezeli ayna taşı yanlardan vazolar içinde bulunan ikişerli çiçek buketleri, üstten ise iki meyve tabağı ile çevrelenmiştir. Orta panonun iki yanında panolar natürmort tablolar gibi düzenlenmiştir. 62 cm, genişliğinde bu panolar yatay olarak beş çerçeveden ibaret olup, her çerçeve birbirlerinden farklı kabartma çiçek ve meyve saksıları ile süslenmiştir
Natürmortlarla kaplı panoların dış yanlarındaki panolar mihrap cepheleri gibi oluşturulmuştur. Kıvrık dal motifli bir bordürle üst ve yan kenarları sarılmış olan bu panolarda üstleri yedi sıra stalaktitle kapatılmış küçük nişler mevcuttur. Stalaktitlerin hemen üstünde rumi bir bordür, bordürün üzerinde hurde talikle yazılmış 16 mısralık üçüncü tarih kasidesinin bir beyti, beytin üzerinde ise palmetli akroter motifi ile sınırlandırılmış bitkisel tezyinatlı bir çerçeve yer alır. Stalaktitler ile panoyu çevreleyen bordürler arasında kalan alanda girift bir bitkisel tezyinat mevcuttur.
Stalaktitli nişlerin bulunduğu kısımlarla pahlı yüzeylerin arasında bulunan 55 cm. genişliğindeki panolar bezemesiz bir bordürle çevrelenmiş olup, kalan kısım tamamen girift bir bitkisel tezyinatla kaplıdır .
Pahlı yüzeylerde birinci ve ikinci kuşak birlikte tek bir pano gibi düzenlenmiştir. 80 cm. genişliğindeki bu yüzeyler önce çepeçevre rumi bir bordürle kuşatılmıştır. Bu bordürlerin arasındaki alanda en üstte rumi ve palmet tezyinatlı bir çerçeve, çerçevenin altında ikinci kitabenin hurde talikle yazılmış dört mısralık bir kıtası kitabenin altında rumi bordür, bordürün de altında yarım daire kemer içinde istiridye motifli bir bezeme ve ortasında rozeti olan kaş kemerli ayna taşı yer almaktadır. Ayna taşının önünde barok hatlar taşıyan bir dekorasyon mevcuttur.

Alttan ve üstten silmelerle sınırlandırılan 3. kuşak 104 cm yüksekliğindedir. Bu kuşağın köşelerinde pahlı yüzeylere yaslanan 6 sıralı stalaktit oluşumu kare plana geçişi Sağlar. 2. kuşak silmesinin hemen üstündeki palmetli bordür ortada yer alan bitkisel tezyinatlı bölümü çepeçevre sarmaktadır, Bitkisel tezyinatlı bölümün tam ortasına bir çiçek rozeti yerleştirilmiştir. Üst taraftaki palmetli bordürün üzerinde ise kıvrımlı dal motifi bir bordür daha mevcuttur.
Dördüncü kuşak kitabe kuşağıdır. Silmeler hariç 78 cm. yüksekliğinde olan bu kuşak düşeyde altı bölümlüdür. Birinci tarih kitabesinin 12 mısraı celi sülüsle iki satır halinde yazılmıştır.
Beşinci kuşak 119cm. Yüksekliğindedir. Bu kuşakta kabartma sütun motiflerinin arasında yarım daire kemerli 16 arkad motifi bulunmaktadır. Bu arkadlarda saksılar içinde birbirlerinden farklı meyve yüklü ağaçlar stilize edilmiştir. Stilize ağaç motifleri her cephede de farklıdır. Arkadlar ile yazı kuşağını sınırlayan silme arasında önce palmet sonra kıvrımlı dal motifi iki bordür yer almaktadır.
Altıncı kuşak 40 cm. yükseklikte olup, stalaktitli ve rumi motifi iki bordürden ibarettir. Bu kuşakla mermer cepheler tamamlanmakta ve ahşap kaplamalı geniş saçağın profilli pervazları başlamaktadır.
Mermer cephelerin üzerinde geniş saçaklı, merkezi kubbeli ve kurşun kaplamalı çatı yükselir. Merkezi kubbe kasnağının çevresinde ağırlık kulesi benzeri 16 adet küçük kubbeli, sekizgen planlı kuleler mevcuttur.

Yapım tekniği ve malzeme özellikleri

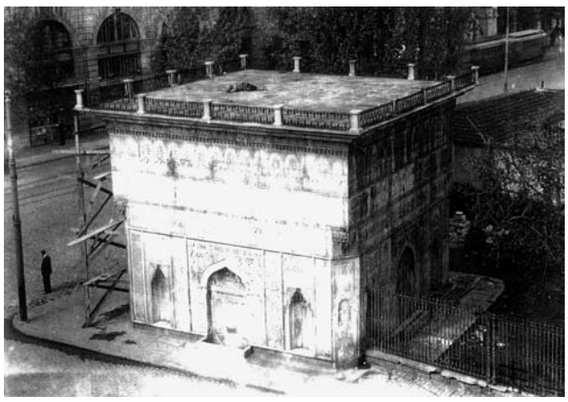
Yapının yaklaşık olarak 120 cm kalınlığındaki kargir beden duvarlarının üzerinde yine kargir bir kubbe yer almaktadır. Çeşmenin dış cepheleri tümüyle mermer olup, haznesinin içi ise sıvalıdır. Çeşme haznesini örten kubbenin üzerine 1957 yılındaki onarımda 390 cm genişliğinde saçakları olan ikinci bir kubbe inşa edilmiştir. Ayrıca, kubbenin kasnak kısmına yarısı belirli bir seviyeye kadar kasnak duvarı içinde kalan sekizgen planlı, kuçük kubbecikli 16 adet tuğla üzeri beton süs kulesi yerleştirilmiştir. Bu kulelerin, kubbenin ve saçakların üzerleri kurşunla kaplanmıştır. Saçakların altı ise ahşap malzeme ile renkli ve kabartmalı olarak bezenmiştir.

Saçak altı bezemeleri

Tamamen Melling gravürüne dayanılarak 1957 yılında yapılan saçak altı bezemelerinde ve saçak dış konturunun oluşumunda barok etkiler hakimdir. Saçak dış konturu köşelerde yarım daire planlı, cephelerin orta aksında ise dik kenarlı çıkmalarla biraz dışa doğru çıkartılmış, bu çıkmalardan hemen sonra oluşturulan küçük yarım daire girintilerle de geriye doğru çekilmiştir. Saçak yüzeyinde ise taşıyıcı sisteme de uygun düşecek şekilde karelerden ve dikdörtgenlerden oluşan simetrik bır geometrik bir düzen mevcuttur. Saçak köşelerinde ve ortalarında oluşturulan kare ya da dikdörtgen çerçevelere yerleştirilen çeşitli biçimlerdeki göbekler saçak bezemelerini daha da belirgin yapmaktadır.

Osmanlı çeşme mimarisi içindeki yeri ve önemi

Temizlik ve su içme amacıyla yapılan çeşmelerin yapımı Osmanlı İmparatorluğu özellikle 16. yüzyıldan sonra hızlandırılmıştır, Ya tek olarak ya da başka bir yapıyla birlikte düşünülen dış mekan çeşmeleri I 8. yüzyıla kadar bir duvar yüzünde veya köşesinde tasarlanırken özellikle Lale devrinde kent meydanlarını süsleyen bir heykel gibi meydanlara yapılmıştır Lale Devri ile bu devrin öncesini ve sonrasını kapsayan 1700-1740 yılları arasındaki dönem klasik Osmanlı

1940 yılında Kılıç Ali Paşa Camii'nden Tophane Çeşmesi

üslubundan Batı üsluplarına geçiş dönemidir. Bu dönemde her alanda gözlenen değişikliklere paralel olarak kent dokusunda da batılı anlamda gelişmeler olmaya başlamış, mevcut ya da açılan meydanların ortasına geniş saçaklı anıtsal meydan çeşmeleri yaptırılmıştır. Genellikle kübik olarak gelişen bu meydan çeşmelerinin kütlelerinin köşeleri ya pahlanmış ya da yuvarlatılmıştır. Klasik dönemdeki kesme taş çeşme cephelerinin yerini bu dönemde mermer kaplamalı cepheler almıştır. Cephe biçimlenmesinde klasik dönem çeşmelerinin özelliği olan geleneksel taç kapı ve mihrap cephelerinin tekrarı olan düzenlemeler kullanılmış, ancak bezeme ögelerinin niteliğinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Cephe yüzeylerinde oluşturulan çeşitli dikdörtgen alanların içinde klasik rumi, palmet ve lotus motifleri ile birlikte bu dönemin özelliği olan vazo, çiçek ve meyve motifleri kullanılmıştır. Bu yeni bezeme ögeleri kimi yerde stilize edilerek kullanılmış, kimi yerde de üçüncü boyut denemeleriyle doğalcı üslüp abartılmıştır. Bu dönemin cephelerinde kullanılan en karakteristik öge yuvarlak kemer içinde, fazla derin olmayan ışınsal düzenlemeli niş örtüsüdür Bab-ı Hümayun önündeki III. Ahmet Çeşmesi, Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi, Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, Tophane Çeşmesi ve Azapkapı Çeşmesi bu dönemde yapılan meydan çeşmeleridir.
Sonuç olarak Tophane Çeşmesi 18. yüzyılın başında, çeşme mimarisindeki değişimin habercisi olan önemli örneklerden biridir. Plan şeması bakımından Üsküdar'daki III. Ahmet Çeşmesi'ne benzemektedir. Yapıldığı dönemin yukarıda bahsedilen mimari anlayışını yansıtmakla birlikte özellikle bezeme motifleri ve kompozisyonu ile çağdaşı olan diğer çeşmelerden farklıdır. "Mısırlı" lakabı ile anılan bir ustanın kullandığı mısır motiflerine de sadece bu çeşme ile Hekimoğlu Ali Paşa Validesi Çeşmesi'nde rastlanmaktadır.[26]

Geçirdiği onarımlar ve değişikliler

Tophane Çeşmesi'nin geçirdiği değişiklikler açısından üç dönem görülmektedir. Bunlardan birincisi 1830'lu yılların öncesini belgeleyen gravürlerde izlenen kubbeli ve geniş ahşap saçaklı özgün durumu, ikincisi bu dönemden 1956 yılına kadar süren durumunu belgeleyen gravür ve fotoğraflarda görülen muhdes taş saçaklı teras çatılı durumu ve üçüncüsü 1957 yılında hazırlanan restitüsyon çizimlerine bağlı olarak yapılan restorasyon sonrası günümüzdeki durumudur.

Birinci dönem

Çeşmenin yapılışını belgeleyen hüccet, yapım ile ilgili bilgiler de vermektedir Buna göre çeşme ilk yapılı-

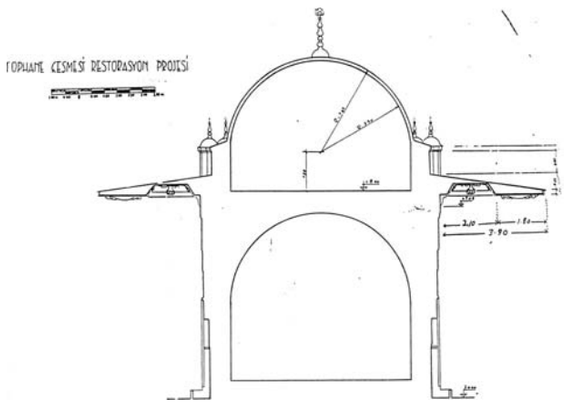

Foto 10: 1957 restorasyonu öncesinde yapılan projeden bir kesit (Uluengin)

şında sekiz muslukludur. Melling'in çizimlerinde de görülmeyen, 18. yüzyıl sonunda artık kullanılmadığı anlaşılan diğer dört musluk muhtemelen çeşmenin pahlı köşelerinde bulunmakta idi. Bu dönemde mermer cephe malzemeleri ve çatısındaki kurşun örtünün çeşmeyi dış etkilerden iyi koruduğu anlaşılmaktadır. Melling çizimleri de çeşmenin 66. yılında iyi durumda olduğunu, hiç bir koruma sorunu taşımadığını bize göstermektedir.

Bu yıllar için cevap aranan bir soru cephelerin renkli olup olmadığıdır. İncicyan çeşmenin üzerindeki yaldızlı süslerin 1792 ve 1793 senelerinde tamir edildiğini yazmaktadır Carbognano 1793'de yapıyı kare biçimli, tepesi kubbeyle örtülü, her tarafı yaldızlı yazılar ve girişik bezemelerle süslü büyük mermer bir çeşme olarak tanımlar Beyaz üzerine siyah çizgilerle hazırlanmış Melling gravüründe de farklı tonlar görülmektedir. Saçak altının ahşap dekorasyonu daha koyu tonlarda farklılaştırılması da saçak altlarının boyalı olduğu kanısını uyandırmaktadır.

İkinci dönem

Günümüzde ulaşılabilen arşiv kayıtlarında ve çeşme ile ilgili yayınlarda özgün örtünün hangi tarihte ve nasıl yok olduğu ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul başlıklı çalışmasında konuya değinen Necla Arslan gravürlerdeki görüntülere ve sanatçıların Istanbul'da bulundukları yaklaşık yıllara dayanarak özgün örtünün 1837 veya 1838'de değişmiş olabileceğini ifade etmektedir.[27] Ancak. yukarıda gravürlerle ilgili bölümde değindiğimiz Bartlett gravüründe saçak betimlemesi konusunda sorunlar vardır (Bkz. Foto 7). Eldeki bilgilere göre çeşmeyi saçaklı haliyle gösteren Bartlett 1835 yılında İstanbul'da bulunmuş, teras çatılı gösteren Allom ise l834 yılları arasında Istanbul'dan başlayarak Anadolu, Suriye ve Filistini gezmiş ve buralarda resimler yapmıştır. Buradan anlaşılan iki sanatçının birbirine çok yakın zamanda çeşmenin ve çevresinin tanıkları oldukları, belki de Allom'un Bartlett'ten daha erken bir tarihte çeşmeyi betimlemiş olabileceğidir. İki gravürde çevredeki yapı ların betimlenmesinde önemli bir farklılık ayırdedilememektedir. Bakış açılan birbirine çok yakın olmasına rağmen aynı değildir. Bartlett yapı örtüsünde saçaklanı göstermesine rağmen kubbeyi göstermemiştir. Ayrıca sanatçının belgesel bir döküman bırakmaktan çok oryantalist eğilimli pitoresk bir görüntü yaratma isteği betimlemelerindeki kemer biçimlenmelerinden anlaşılmaktadır. Abartılı bir biçim taşıyan saçak formu da sanatçının bu eğilimin bir ürünü olmalıdır. Tüm bu değerlendirmeler Bartlett'in çeşmeyi görüp, resmettiğinde yapının Allom gravüründe görüldüğü gibi teras çatılı olduğu, ancak sanatçının resmini cazip kılmak amacıyla Melling gravüründen de yararlanarak çeşmeyi geniş saçaklı biçimde çizdiğini düşündürmektedir.

Fantastik saçak çiziminin Bartlett tarafından bir restitüsyon yaklaşımı ile kurgulanmış olduğu savını destekleyen önemli bir detay da çeşmenin teras çatılı biçimini gösteren 1835 'de hazırlanmış olan Allom gravüründen 1957 yılı restorasyonuna kadar geçen süreyi belgeleyen tüm gravür ve fotoğraflarda görülen taş saçaktır. Bu saçak özgün çatının yok olması sonrası yapılan teras çatının uzantısıdır. Taş saçak üç kademeli konsol biçiminde taşarak çeşme cephesinden toplam 90 cm.lik bir çıkma yapmaktadır. İşte bu taş saçak Bartlett'in çizdiği ahşap saçağın altında da görülmektedir. Söz edilen bu detaydan anlaşılan, Bartlett önce çeşmenin mevcut taş saçaklı durumunu betimlemiş, teras çatı üzerindeki kargir parmaklık yerine ise oryantalizan ahşap saçaklannı yerleştirmiştir.

İstanbul'a 1834 yılında gelen Allom ve 1837 yılında gelen Fossati çeşmesi teras çatılı göstermişlerdir. Özgün saçağın yok oluşu 1820-1834 yılları arasında olmalıdır. Çeşmenin üst örtüsünün 17 Cemaziyülahir 1238 (1 Mart 1823) tarihli Firuzağa yangını neticesinde yok olmuş olmalıdır.

İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi'indeki fotoğraflar da 1940 yılında yapılan cephe temizliğini belgelemektedir. (Foto 4)

Üçüncü dönem

Tophane Çeşmesi 1956-57 yıllarında Menderes döneminde yapılan kentsel müdahaleler kapsamında ele alınarak restorasyonuna karar verilmiştir. Bu yıllarda yol genişletmek amacıyla yapılan yıkımlarla çeşmenin çevre dokusu değişmiştir Istanbul Sular İdaresi Müdürlüğü, Istanbul Belediyesi'nin verdiği tahsisatla önce Azapkapı Saliha Sultan ve Üsküdar III. Ahmed Meydan Çeşmesi'ni, ardından da 1957'de Tophane Çeşmesi'nin restorasyonunu yaptırmıştır. Dönemin Sular İdaresi Müdürü Cahit Çeçen'dir. Yüksek Mühendis Naci Yüngül restorasyon sonrası yapıları tanıtan ve uygulamalardan söz eden yayınlar hazırlamıştır.

Restorasyonda yapılan en önemli uygulama Melling gravüründe görülen saçak ve kubbenin yeniden yapılmasıdır. Restitüsyon çizimlerini Mimar Fatin Uluengin hazırlamıştır. (Foto 10)

Dört cepheden 3.90 cm. ölçülerinde taşarak konsol çalışan geniş saçaklan ile betonarme döşemenin yapımı o yıllar için henüz Istanbul'da yaygın olmayan bir uygulama olmuştur. Betonarme döşemenin müteahhitliğini de yapan Fatin Uluengin kalıp sökümü sırasında ekibin duyduğu heyecanı aradan geçen 43 yıla rağmen günümüzde de canlı bir biçimde anlatmaktadır. Saçak altlarının ahşap işçilikleri Sular Idaresi'nin o yıllarda görevli mühendisi Macit Işık denetiminde Yenikapı'da bir ahşap atölyesine yaptırılmıştır Uluengin, saçak altı süslemelerini montajdan önce görmek üzere ahşap atölyesine gittiğinde, yerde duran orta göbek dekorasyonunun büyüklüğü karşısında hayrete düştüğünü, ölçülerde bir hata yapmış olmaktan korktuğunu ve kendi hazırladığı restitüsyon çizimlerinden ölçüleri tekrar kontrol etmek ihtiyacını duyduğunu anlatmaktadır. Uluengin hatırladığına göre kullanılan ahşaplar ıhlamur, kaplamalar beyaz çamdır. Çatının ahşap konstrüksiyonunun imalatında ikisinin ismi de Mahmut olan biri genç iki keserci usta çalışmıştır. Ahşap tavan süslemeleri betonarme saçaklara alttan ankre edilmiş ahşap kutu ve latalara tutturularak asılmıştır.[28] 1957 restorasyonunda çatı örtüsünün yeniden yapımı ve gövdenin

zorunlu tamiratları için takriben 270.000 lira harcanmıştır. Restorasyon öncesi ve sonrasını gösteren fotoğraflardan cephe temizliği de yapıldığı anlaşılmaktadır. Restorasyonda çeşmenin dört musluğu Terkos şebekesine bağlanmış ve hazne boş bırakılmıştır. Haznenin yangında kullanılmak üzere yine su deposu olarak kullanılması önerisi getirilmesine rağmen isabetli bir kararla çeşmenin ömrünü uzatmak için bu düşünceden yaz geçilmiştir.

Tophane I. Mahmud Çeşmesi'ndeki koruma sorunları

Yapıda konumundan, bulunduğu zeminin özelliklerinden, tasarımındaki hatalardan, kullanılan yapı malzemesi ve yapı tekniğinden kaynaklanan önemli sayılabilecek herhangi bir strüktürel sorun yoktur. Dış cephelerde ve beden duvarlarında statik bir problem olduğunu gösteren hiç bir çatlak izine rastlanmamıştır. Ayrıca, yapının çatısının da iyi durumda olduğu saçak altındaki ahşap bezemelerde bozulma olmamasından anlaşılmaktadır. Yine de restorasyon uygulaması aşamasında çatı kurşunları kontrol edilerek nihai karar verilecektir. Yapının bütün sorunları kullanılmamaktan ve vandalizmden kaynaklanmaktadır. Bu anıta en büyük zarar, insanlar tarafından verilmektedir. 2001 yılında yapılan rölöve çalışmaları sırasında çevresinde sergilenen mermer top güllelerinin bilinçsiz gençler tarafından yuvarlanarak çeşmeye çarptırılması sonucu deniz ve cadde cephesindeki yalaklar kırılmıştır. Mevcut yalaklar ise yine kimi zaman evsiz kişiler tarafından bazen barınak bazen de tuvalet olarak kullanılmıştır. Çeşme günümüzde ticari aktivitelerin ve trafiğin yoğun Olduğu bir çevre içinde bulunmaktadır. (Foto 11)

Yapıyı çevreleyen Necati Bey Caddesi ile Tophane iskele Caddesi 'ndeki aşırı trafik hava kirliliğine ve yapının oturduğu zeminde titreşim etkisine neden olmaktadır. Çevredeki ısınma sistemlerinden, kömürle çalışan vapurlardan ve motorlu taşıtlardan çıkan zararlı gazlar hem yapı üzerinde kirli bir tabaka oluşturmakta hem de atmosferik olaylar sonucunda da taş yüzeyleri eriten asit yağmuruna dönüşmektedir. Dolayısıyla, çeşme cephelerinde "hafıf","orta" ve "yoğun' olarak sınıflandırabileceğimiz kararmalar ve sararmalar söz konusudur. (Foto 12)

Görkemli bir kent mobilyası olarak Tophane Meydarn'nın vazgeçilmez bir elemanı olmasına rağmen yapının ilk işlevi ile kullanılmaması yani suyunun akmaması da insanlar tarafindan sahiplenilmesine engel olmaktadır.

Restorasyon kararları

Yukarıda da belirtildiği gibi strüktürel ve yapısal olarak önemli bir sorunu olmayan yapıyı günümüzdeki durumu ile korumak daha doğru olacaktır. Bu amaçla, yapı öncelikle çeşme işlevine kavuşturulmalı, yoğun trafiğin neden olduğu cephelere yansıyan zararlı etkilerin azaltılması için caddeler ve yapı arasında yeşil bant oluşturulmalı ve çevrede bulunan dükkan sahiplerinin yapıya sahip çıkmaları sağlanmalıdır. Yapı çevresinin çok yoğun olmayan bir rekreasyon işlevi yüklenmesi de korunması açısından olumlu olacaktır.

Cephe Temizliği / kararmalar

Yapının özellikle kuzeybatı /yol ve kuzeydoğu / Nusretiye cephelerinde yoğun bir kirlilik / kararma mevcuttur. Diğer cephelerde ise özellikle saçak altındaki 5. ve 6. kuşaklardaki bezemelerde stalaktitli nişlerin stalaktit kısımlarında, cephe köşelerindeki pahlı yüzeyleri tamamlayan stalaktitlerde ve çeşme nişlerinin sivri kemerlerinin çevresinde kirlilik derecesi artmaktadır. Yapıyı bu kirlerden patinasına zarar vermeden arındırmak ve bezemeli mermer yüzeylere zarar vermemek için mekanik temizleme yöntemlerinden çimento harcı , katmanlaşarak sert kabuk oluşturmuş kirler dışında ki bu noktalarda da sınırlı alanda uygulama yapmak şartıyla kesinlikle kaçınılmalıdır.

Foto 11: Tophane Çeşmesi 2002 yılındaki durumu

Foto 12: Tophane Çeşmesi cephe alt kısmı (2002)

KB Retorasyon ve konservasyon merkezinin raporunda

Söz konusu çeşmenin taş yüzeylerinin temizliği, spreyleme yöntemi su kullanılarak yapılmalıdır. Bu uygulamada su basınçsız olarak atomize şeklinde yüzeye bir veya iki saat püskürtülerek, yumuşamış olan kirler üzerinde yumuşak plastik tırnak yada diş fırçası kullanılarak yüzeyler kirlerden arındırılmalıdır.Bu yöntemle çıkmayan kirler olur ise, bu bölgeleri lokal olarak%1O'luk amonyum karbonat çözeltisi kağıt hamuruna emdirilip taş yüzeyine kompres yapılarak üzeri plastik örtü ile kapatılıp 2 saat bekletildikten sonra su ve plastik fırça kullanılarak temizleme yoluna gidilmelidir. Eğer istenilen temizlik elde edilememiş ise bu uygulama 2 yada 3 kez tekrar edilebilir.Temizlerne işlemi tamamlandıktan sonra dökülme biçiminde bozulma görülen kabartma motifler mermer tozu+hidrolik kireç karışımı harç yapılarak dolgu yapılmalıdır.Kırık olan yalak taşları sentetik yapıştırıcılar (araldit) kullanılarak yapıştırılıp yerine konması.

Gerektiği belirtilmiş olup ayrıca Doğal nedenlerden ve çevre kirliliği sonucu ortaya çıkan asitli atıklardan dolayı mermer malzemesinde görülen sarı renk oluşumuna yapının bütün cephelerinde yer yer rastlanmaktadır. Bu sorunun giderilmesi veya çıkmayan kirlerin temizlenmesi için hidrojen peroksitin %3 suda

çözeltisinin (1 litreye 1 damla amonyak veya 1 çay kaşığı sodyum perborat katılarak hazırlanan karışım) lapa halinde veya fırça ile uygulanması yeterli olabilecektir.[29]

Pas Lekeleri

Yapıda pas lekesi sadece Nusretiye Cephesinde, çeşme haznesine giriş kapağının çevresinde bulunmaktadır. Pas lekelerinin çıkartılması için uygulanabilecek yöntemler çeşitlidir:[30]

• Mermer üzerindeki pas lekeleri sodyum hidrosülfit çözeltisi ile çıkarılabilir. Uygulamadan önce taş ıslatılmalı ve uygulamadan sonra güzelce yıkanmalıdır.

• 7 birim gliserin, 1 birim sodyum nitrat, 6 birim ılık su ile karıştırılarak hazırlanan çözeltinin içine tebeşir tozu da katılarak lapa hazırlanmalı ve lekeye sürülmelidir. Lapa kuruyunca spatulayla çıkarılır ve gerekirse işlem tekrar edilir.

• Inatçı lekeler için taş yüzeyi 1 birim sodyum nitrat ve 6 birim su ile ıslatılmalıdır.

• Sodyum hidrosülfıt içeren bir lapa duvar yüzeyine uygulanır. Kuruyunca kazınır ve yıkanır.

Yağlıboya Kalıntıları

Yapının cephelerinde çok az da olsa siyah ve yeşil yağlıboya ile yapılmış tahribat mevcuttur. Bu boya kalıntılarının çıkartılması için ise şu yöntemlerin uygulanabilmesi mümkündür:[31]

• Metilen klorür türü boya çıkarıcılar kalın bir lapa içinde uygulanır.

• Kostik soda esaslı bir lapada kullanılabilir. Kuruyunca kaldırılır ve duvar iyice suyla yıkanır.

• Sıcak hava üfleyerek boya yumuşatılır ve boya bir kazıyıcı kullanılarak kaldırılır. Kazıma sırasında su püskürtülmelidir.

• Kimyasal solventler kullanılır. Ancak solventler bir yandan boyayı çıkarırken, bir yandan da gözeneklerden içeriye girmesine neden olurlar. Bu işlemden sonra lapa uygulamak daha etkin bir yöntemdir. Çünkü lapa taşın gözeneklerine girerek boyayı temizler. Daha sonra yüzey ilik su ve nötral bir sabunla yıkanır.

Aşınmalar

Mermer yüzeylerde özellikle bezeme kaybı olarak gözlenen bu durum, malzemenin ocak özelliğinden, iklimsel koşullardan ve daha önceki restorasyon müdahalesinden dolayı ortaya çıkmış olabilir. Bu bölgelerin daha fazla zarar görmemesi için yukarıda da belirtildiği gibi mekanik temizlemeden kesinlikle kaçınılmahdır. Çok az miktarda olan aşınmış yüzeylerin hiç bir şekilde müdahale edilmeden Olduğu gibi bırakılması daha uygun olacaktır.

Kırılma ve kopmalar

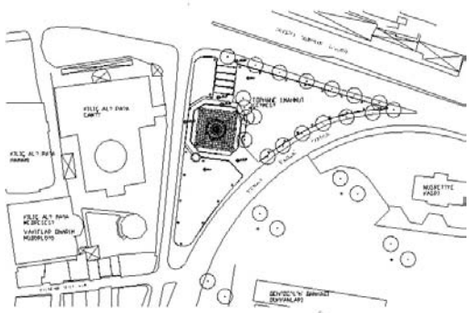
Çeşme cephelerinin özellikle zemine yakın olan kısımları ile stalaktitli kısımlardaki küçük boyuttaki kopma ve kırılmalar mermer pirinci ile hazırlanmış uygun bir harçla tamamlanmalıdır, Ancak, Yol ve Rıhtım cephelerindeki mermer yalakların tamamen yok edilen kısımları aynı cins ve kalınlıktaki mermer ile yeniden yapılacaktır.

Onarımlar sırasında yapılan dolgular

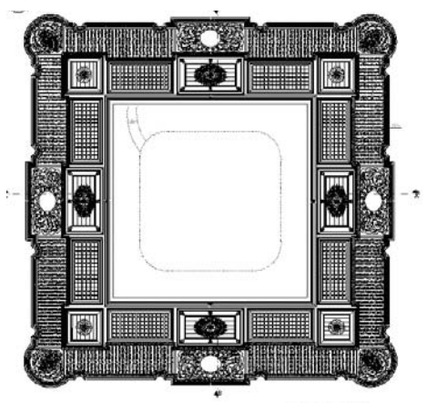
Çeşme nişlerinin kemerlerine asılan havagazı lambalarının delikleri ile ayna taşlarındaki musluk deliklerinin ve bazı derzlerin çimentolu harçla doldurulmuş olduğu görülmektedir. Bu harçların mekanik yöntemler ile dikkatli bir şekilde yüzeyden alınarak kireç esaslı bir harçla değiştirilmesi gerekmektedir.

Metal Su haznesi Kapağı

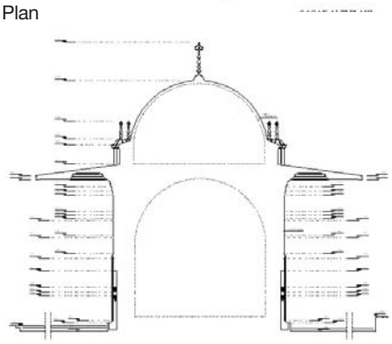
Sağlam görünen metal kapağın öncelikle pastan arındırılması ve uygun bir renkte boyanması önerilmektedir.

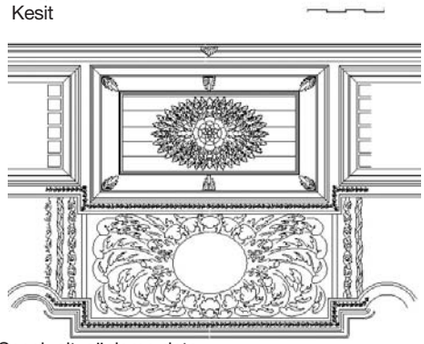
Vaziyet planı

Plan

Kesit

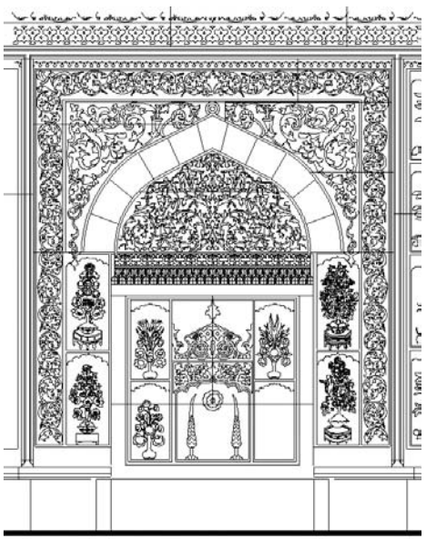

Saçak altı süsleme detayı

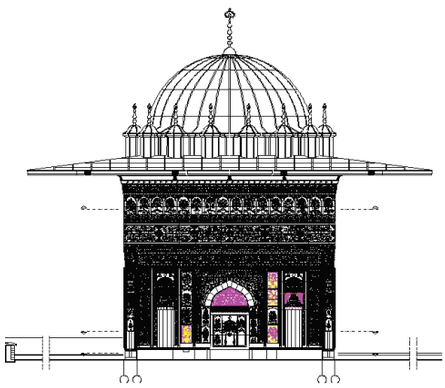
Kitabelerin Boyanması

Cephelerdeki kitabelerin zeminlerinin ve yazılarının farklı renklerde boyanmış olduğu hem gravürlerden hem de belgesel fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Restorasyon aşamasında bu dekorasyon gerçekleştirilecektir.

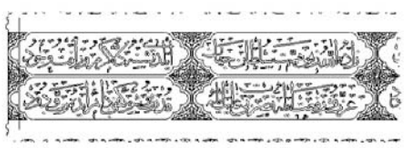
Tophane çeşmesi için hazırlanan bu araştırma , Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon projeleri Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon proje grubu tarafından, Döner Sermaye İşletmeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. İşveren Vakıf Sular İdaresi'dir.

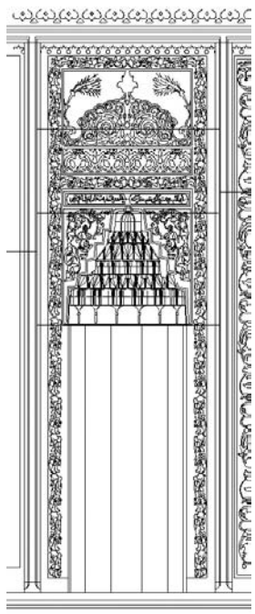
Cephe

Cephe

Kaside detayı

Detay

Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Can Binan
Araştırma ve Proje Grubu: Prof. Dr. İsmet Ağaryılmaz, Doç. Dr. Cengiz Can, Y. Doç. Dr. Faruk Tuncer, Ar. Gr. Dr. Ayten Erdem, Ar. Gr. Dr. Z. Gül Ünal, Ar. Gr. Uzay Yergün, Ar. Gr. Aynur Çiftçi, Ar. Gr. Ebru Omay
Rölöve ve Çizim Grubu: Selcen Cesur, Banu Çelebioğlu, Ayşegül Orhan, Aslı Özge Köse
Koruma ve Restorasyon Projesi Raporu: Doç. Dr. Cengiz Can, Ar. Gr. Dr. Ayten Erdem, Ar. Gr. Dr. Gül Ünal

KAYNAKLAR
Arşiv:
Ticino Archivio Statale, Bellinzona, İsviçre, Fondi Fossati, Scatola X, no. 760.
Gaspare Trajano Fossati tarafından hazırlanmış tanhsiz Tophane Çeşmesi
Perspektiv Çizimi Eskizi, (Fotoğraf Cengiz Can arşivi)
Akın, Nur, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Peru, Literatur Yayıncılık. İstanbul, 1998.
Arel. Ayda. Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İT. U. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1975.
Arseven, Celal Esad, Eski Galata ve Binaları, hazırlayan Dilek Yelkenci, Istanbul Kütüphanesi Yayınları, Istanbul, 1989.
Arslan, Necla Gravür ı'e Seyahainamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür işleri Daire Başkanlığı Yayınları No 9, İstanbul 1992
Ashurst. John: Ashurst. Nicola, Stone Masonry. 3. Baskı. Aldershot. Gower Tcchnical Press Lid. 1990.
Barışta, Orcün, "Hekimoğlu Ali Paşa Validesi Çeşmesi', Dünden Bugüne İstanbulAnsiklopedisi, C. IV, s.46-47
Batur, Afife, "Tophane Çeşmesi", Dünden Bugüne İstanbulAnsiklopedisi, C.VII, s 276-277,
Boschma, C., Perot, J., Antoine-Ignace Melling (1763 Artiste Editions Paris Mus Paris, 1991,
Carbognano, Cosimo Comidas de, 18. Yüzyılın Sonunda htanbul, Italyanca ve Latince aslından çeviren Erendiz Özbayoğiu, Eren yayıncılık, Istanbul, 1993.
Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahrihat Yapan Yangınlar ve Tabii fiJet Türk Sanatı TarihiAraştırma ve incelemeleri, St, 1963, s. 7-414.,
Ciner, Semra, Son Osmanlı Dönemi İstanbul Ahşap Konutlarında Cephe Bezemeleri, İTU. Mimarlık Fakültesi, Istanbul, 1982.
Çeçen, Ka.zım, Istanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları, Yayına hazırlayan: Celal Kolay, ISKİ Yayını, İstanbul, 1999.
Çeçen, Küzım, "Taksim Suyu Tesisleri". Dünden Bugüne IstanbulAnsiklopedisi, C.VII, s.200.
Demiriz,Yıldız, Osmanlı Mimarisinde Süsleme 1 Erken Devir, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları,İstanbul, 1979
Egemenli, AlTan, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Istanbul, 1993,
Eken, Ahmet, Kartpostallarda İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Işleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 10, Istanbul, 1992.
Eyice, Semavi, "Allom, Thomas", Dünden Bugüne IstanbulAnsiklopedisi, C.i. s.206,207
Germaner, Semra, İnankur, Zeynep, Oryantalizm ve Türkiye, i'ürk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları no.4, Istanbul, 1989.
Gökbilgin, Tayyip, "Boğaziçi", Islam Ansiklopedisi, C.İ1, s.667-692.
Gülersoy, Çelik, "Tophane", Dünden Bugüne IstanbulAnsiklopedisi, C.VH, s.274,276.
Gülersoy, Çelik, "Son 400 Yılda Tophane Semti", Viil. Türk Tarih KongresiAnkara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler 111. Cik Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.1637-1650.
Güleç. Ahmet. "A Müzesi: Eski Aşevi Kapılarında Koruma Uygulaması". İnşaat. Sayı 29, Haziran 1989. s.44-48,
Gravürlerle Türkiye in Gravures İstanbul 1, T.C.Kültür Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı, Ankara. 1996.
Images d'Einpire Aux Origines de la Photographie en Turquie Türkiye'de Fotoğrafın Öncü leri, Institut d'Etudes Françaises d 'Istanbul, tarihsiz.
Incicyan, P6., İN.Asırda İstanbul, Tercüme ve Notlar: Hrand D Andreasyan, 2.Baskı, Istanbul Fetih
Cemiyeti Istanbul Enstitüsü Yayınları. 43, Istanbul, 1976.
İstanbul'un Kitabı, İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü Kitap 1. İstanbul, Tarihsiz.
Işüzen, Erhan, İstanbul Şehir Rehberi - L'ity Guide, Istanbul Büyükşehir Belediyesi ve Güzel İstanbul Hizmet Vakfı., İstanbul, 1989
Kayra, Cahit, İstanbul- Mekt ve Zamanlar, Akbank Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları 52. Yeni dizi 6/1990, İstanbul 1990.
Kubilay, Ayşe Yetişkin, "Hilair, Jean Baptiste", Dünden Bugüne IstanbulAnsiklopedisi, C.IV, s.66.
Kubilay, Ayşe Yetişkin, "Tophane-i Amire, Mimari", Dünden Bugüne İstanbulAnsiklopedisi. C Vil, s.279,280.
Mahmud Raif Efendi, Osmanlı İmparatorluğu 'ndıı Yeni Nizamların Cedveli, Istanbul, 1988,s. 18. Mamboury, Ernest, The Tourists' Istanbul, Çituri Biraderler, Istanbul, 1953, s.90-92,
Melling. Antoine Ignace. Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, Paris. 1819.
Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, Osmanlı (]nlüleri, C 1 , Tarih Vakfı Yurt Yayınlan, Istanbul, 1996, Ongun, Zarif "Tophane Çeşmesi", Arkitekt, S.9-10, 1939, s.228-231,
Ongun. Zarif. "Tophane Çeşmesi", Arkitekt. Sayı 9-10. 1939. s.228-231.
Odekan, Ayla, 'Çeşmeler', Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II, s.488-491.
Odekarı, Ayla, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", Semuvi Eyice Armağanı-İstanbul Yazıları, İstanbul, 1992, s.281-297.
Renda, Günsel, "Pr Michel François", Dünden Bugüne İstanbulAnsiklopedisi, C.VI, s.282.
Sevim, Mustafa, "Sunuş", Grm'ürlerle Türkiye in Gravures İstanbul 1, T.C.Kültur Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1996, s.yok
Şehsuvaroğlu, Halük Y., Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Istanbul, Tarihsiz,
Stambolov, T: Van Asperen de Boer JRJ. The Deterioration and Conservation of Porous Building Materials in Monuments. 2. baskı. Roma. international Centcr for Study of The Preservation and Restoration of Cultural Propertv. 1976.
Tanışık, İbrahim Hilmi, İstanbul Çeşmeleri II- Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri, TC, Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Seri: II, Sayı: 3, İstanbul, 1945.
Unat, Faik Reşit, I-hcri Iarihleri Mikidi ' ('evırme Klavıızı, 6.baskı. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII.Dizi, S.37, Ankara, 1988,
Unsal, Behçet. "Istanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 11, İstanbul D 6 S A Turk Sanat Tarihı Fnstitusu 1969 s 6 62
Yerasimos, Stefanos, "Choiseul-Goufl'ier, Comte de", Dünden Bugüne Istanbul Ansiklopedisi, Cil. s426,427.
Yüngül, Naci, Taksim Suyu Tesisleri, Istanbul Belediyesi Sular idaresi Yayını sayı 3, Istanbul, 1957
Yüngül, Naci, Tophane Çeşmesi, Istanbul Belediyesi Sular idaresi Müdürlüğü Yayını sayı 4, Istanbul,1958

Dipnotlar:
1 Doç. Dr. Y. Mim. / YTÜ
2 Doç. Dr. Y. Mim. / YTÜ
3 Dr. Y Mim. /YTÜ
4 Gülersoy, "Son 400., s. 1637.
5 Gökbilgin, "Boğaziçi', Islam Ansiklopedisi, Cilt, s 672.
6 İncicyan, s. 112, Tophane semti 20. Yuzyıl ilk yansında Pervitich haritalarında da "Türk Mahallesi" olarak gösterilir
7 Kubilay, "Tophane-i Amire. ", s.27
8 İncicyan, s. 112.
9 Eldem S.H, İstanbul Anıları , s319
10 Arslan, Gravur ve Seyahatname., s 1 79
11 Yerasımos Choıseul Gouffier Comte de, s 426, Kubılay Hılaır Jean Baptıste s 66
12 Bosehma, C Perot, i., Antoine-Ignace Melling. s. 32.
13 14 Aralık 2000 de Y Mimar Fatin Uluengin ile yapılan görüşmeler
14 Gravıırdeki kuvvetli ton farkları, bazı araştırmacılar tarafından çeşmenin canlı renklerle boyalı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır Arslan, Gravür ve Seyahainame. s 182
15 "Bartlett, William Henri", Dünden Bugüne istanbulAn Cil, s67 Sevim, "Sunuş", syok Necla Arslan bu gravürU 1835 veya 1836 yıllarına tarihlemektedir, Arslan, age, 5. 184.
16 Eyice, Semavi, "Allom, 'Thomas", s2O6 Mustafa Sevim, Allom'un İstanbul ve Anadolu yolculuğu
17 Çeçen, "Taksim Suyu s.200,
18 Öngun, "Tophane ",s.230.
19Hüccet, işin sonucunu belgeleyen bir döküman olarak hazırlanmıştır.
20 Örneğin; Yüngül, Tophane Çeşmesi, s.yok
21 Kolagası Mehmet Raif Mır at-t İstanbul ı 314 ten nakleden Yungul N Tophane (.eşme s yok
22 Egemenli, İstanbul 'un,,, s495-503
23Ongun, "Tophane..", s228
24 Yüngül, Tophane Çeşmesi, syok
25 Yüngül, Tophane Çeşmesi, syok
26 Barışta Hekımoglu Ali Paşa Valide Çeşmesi s 47
27 Arslan, Gravür ve Seyahatnarne ...,s 184
28 Aralık 2000'de YMimar Fatin Uluengin ile yapılan görüşmeler
29 Ashurst. Stone Masonrv. s.73-78: Stamboloy-de Boer. The Deterioration and Conservation.... s.41.
30 Ashurst. op.cit..s.62:Stambolov-de Boer. op.cit.. s.39-40.
31 Ashurst. op.cit..s.62:Stambolov-de Boer. op.cit.. s.39-40.